

Göktürk-Kağanlığı (552-745):Asya Hunlarından Sonra Orta Asya'nın Etnik ve Siyasi Durumu; Gök-Türk Çağının Başlangıcında Orta Asya'da Türk Kavimleri; Gök-Türk Tarihinin Kaynakları; Gök-Türk Adı ve Anlamı; (II. Hafta) Gök-Türklerin Kurttan Türeme Efsaneleri; Kuruluşundan Önce Gök-Türkler; İstemi Kağan ve Batı Siyasetinin Esasları. (I. ve II. Hafta)

1.Asya Hunlarından Sonra Orta Asya'nın Etnik ve Siyasi Durumu: Asya Hunları 48 de Kuzey ve Güney olmak ikiye ayrıldılar. Kuzey Hunları bir yandan Çinlilerin saldırıları, diğer yandan Hsien-pilerin tarihi Türk yurtlarını işgal etmeleri sonucunda 153'te siyaset sahnesinden çekildiler. Bir kısmı batıya ve güneye çekilirken önemli bir bölümü de ana yurtlarında kaldılar. Güney Hunlarının 19 kabilesi Han İmparatorluğuna (M.Ö.206-M.S.220) bağlandı. Bu imparatorluğun yıkılışından sonra, Çin topraklarında çok sayıda hanedan zuhur etti. Çin'in Parçalanma Döneminde (220-589) -Çinliler kendi aralarında ya da diğer kavimlerle- üç asırdan fazla mücadele edip durdular. Güneyde bunların ayrı gruplarının ayrı siyasetleri vardı. Bunlar arasında, yerleştirilmiş durumda Hun boyları da bulunuyordu. Göktürkleri anlamak ve anlatmak açısından aşağıdaki devlet ya da kavimleri kısaca kaydetmek gerekli görülmektedir.

a.Hsien-piler: Mete'nin Doğu Seferi sırasında yenilgiye uğrattığı kavimlerden biri Wu-huan'lar diğeri de Hsien-pi'ler/Hsien-pe'i'ler idi. Sonraki Hun Sülalesi Tarihi'ne (HHS) göre, Hsien-pi'lerin proto-Moğol/Moğol Öncesi kuzey kavimleri kütlesinden ortaya çıktıkları belirtilmekte idi; Hunlarla çok fazla karıştılar, onlar da *Liao-tung*'a kaçtılar. Nitekim tarihi rol oynadıkları bütün süre içerisinde büyük siyasi birlikler kuramamışlardı. Hsien-pi'lerin ayrı gruplarının ayrı siyasetleri vardı ve birçok defalar birbirlerine karşı savaşıyorlardı. Hiçbir zaman genel bir yönetime tabi olmuyorlardı. Onların tarihleri, daima ufak grupların tarihi olmuştu. *Mu-jung* Hsien-pi'ler Pekin dolaylarında, *Yü-wen* Hsien-pi'ler bunların biraz kuzeyinde Güney Mançurya'da tanınmışlardı. Hsien-pi'ler, münferit göçebe kabileler halinde bulunuyorlardı. Zamanla çok karıştıkları Hsiung-nu boyları işe müdahale ediyorlardı. Hsien-pi'lerin Ch'i-fu ailesinden bir adam *Batı Çin Sülalesi*'ni (385-431) kurdu. Bununla birlikte birçok Hsien-pi 384 yılını izleyen senelerde artık Çinleşmiş bulunuyorlardı. Ordos Bölgesi, hem kavimler kazanı hem de kavimler beşiği halini almıştı. Buna ilaveten 155 teki felaketten sonra Kuzey Hunlarının topraklarını işgal eden ve Hsien-pi kabilelerinden türeyen iki devlet daha önemli idi: *T'o-pa/Tabgaç*'lar ve Juan-juan/Cücenler ve Avarlar. Tabgaçlar, üçüncü yüzyılda Hsien-pi birliğinin batı boylarından doğdu; *Kuzey Shansi*'deki *Tai* devletçliğini (338-376) oluşturdular. Sonra komşularını yok etmeye başladılar. Ta-t'ung'taki başkentleri ile Çin hanedan ismi Kuzey Wei bölgesini aldılar (386-534). Bir sonraki anlatımda Juan-juan'lardan bahsedilecek, Kağan unvanına temas edilecektir.

b.Tabgaç/T'o-pa-Wei'ler: Üçüncü yüz yılda Hsien-pi birliğinin batı boylarından doğdu. Baykal Gölü kökenli, kuşkusuz Türkçe konuşan bir halk Tabgaçlar'ın boyları, Çince yazılışı ile *T'o-pa* boyları, *Ta-tung* bölgesinde bulunan Kuzey Shansi'ye yerleştiler. Bu boylar, birkaç asır kendilerinden söz ettirecek bir şey yapamadılar. IV. Yüzyıl sonlarında T'o-pa/Wei, Shan-hsi ve Ho-pe'i'yi ele geçirdiler. T'o-pa/Wei ve Tabgaçlar, gerçek anlamda tarih sahnesine çıkmış oldular. Bugünkü Shan-hsi eyaletinin kuzeyinde bulunan ilk Tabgaç-T'o-pa/Wei devleti 376 da yıkılmıştı. Ülke, bölümlere ayrıldı; bir tanesi Hsiung-nu'ların eline geçti. Evlenmeler yoluyla yeni bir T'o-pa/Wei Devleti kuruldu (386-550). Kuzeydeki boylar ve askeri birlikler onlara katıldı. Boylarının sayısı 19 dan 119 a çıktı. Shan-hsi'de birçok Hun ve Hsien-pi kabileleri

bulunuyordu. T'o-pa/Wei'lerin kim olduklarına cevap vermek de mümkün değildi. T'o-pa/Wei'ler askeri bir devlet değil, bir boylar birliği olup nüfus itibarıyla oldukça az idiler. 119 boy olmaktan çok 119 boyun arta kalanları oldukları var sayılabilirdi. Boyların yalnız bir kısmı göçebe hayatı sürdürüyor, diğerleri Çin köylüleri ile birlikte yaşamaya alışıyorlardı. T'o-pa/Wei'ler ve bir de Orhun Kitabelerindeki Tabgaç'lar, 422'de batı başkenti Loyang'ı ele geçirdiler; Wei hanedanı adını aldılar.

Tabgaç'lar 400 lerde Ötüken'i ele geçirmek için bir dizi savaş açtılar. 429, 443, 449 da Asya'nın en büyük çölü olan Gobi'yi geçmekten sakınmadılar. 439 da Hsiung-nu topluluğunu kovarak Kansu'yu işgal ettiler. Hunlar, Turfan'ı 448 de Kuça ve Karaşar'ı; 456 da Hami'yi alarak Çin toprakları üzerinde hak iddia ettiler. T'o-pa/Wei'ler, 458 de Juan-juanlara ağır bir darbe indirdiler. Shen-hsi 436; Shan-tung, Ho-nan ve Kiang-su'nun bir bölümünü 446 da alarak Kuzey Çin'in yarısını topraklarına kattılar. 469 da Tabgaç'lar, özelliklerini ve hatta niteliklerini kaybederek Çinleşmiş oldular. T'o-pa/Wei hükümdarlığı, Doğu Çin'de büyük bir devletti; Doğu Wei'leri ve Batı Wei'leri olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Doğu Wei'lerinin başkenti Loyang, Batı Wei'lerinin başkenti ise Ch'angan'dı. Kuzeyden ve batıdan gelecek saldırıları önlemek için ilk iş olarak büyük seddin uzatılmasını sağladılar. 534 te T'o-pa/Tabgaç/Wei'lerin yerini Ch'i'ler (550-577) ve Chou'lar (557-581) aldılar. Daha güneyde, Hoang-ho'nun (Sarı Irmak) güneyinde Milli Çin Devleti bulunuyordu.

T'o-pa/Wei hükümdarları bu ismi unvanlarında kullanmışlardı: T'o-pa Kuei (486-409), T'o-pa Sseu (409-423), T'o-pa Tao (423-452), T'a-po Siun (452-456) devrinden itibaren kendilerini Buizm'e adanmışlardı. Bu dinin Çin'deki propagandacıları durumuna geldiler. Sonuncunun torunu T'o-pa Hong (471-499), T'a-po Ki'ao (499-515); Çinlilerin sorunlarını da üstlenmesi bir gerilemeye yol açtı. Dul karısı Hu'nun (518-528) naibeliği bu durumu biraz frenledi. Gezgin Sung Yun'u Hindistan'a gönderen o idi. 534 te imparatorluk kendini yavaş yavaş yok edecek tarzda ikiye bölündü ve Çin yığınları arasında eriyip gitti.

c. Juan-Juan/Cücen-Apar'lar: Jou-Jan/Cücen'lerin kendilerini nasıl adlandırdıkları belli değildir. Çinlilere göre Jou-Jan'ın doğru biçimde olduğunu iddia etmektedirler. T'o-pa İmparatoru T'ai-wu-ti (423-452), Çince iki işareten karakterleri "*kıvrılan böcek, ufak tefek kurtçuklar*" anlamına gelen Juan-Juan'a çevirtmişti. İkinci biçim ise Apar veya Abar/Avar'ın aynı olduğu kesin değildir. Avar adının Çin kaynaklarında Wu-huan biçimiyle öne sürüldüğü belirtilmektedir. Wei-shu, Jou-Jan'ların Tung-hu kökenli olduklarını, bir Wei atlısı tarafından köle edinilen atalarının Yü-chiu-lü'den geldiğini kaydetmektedir. Sonra bu köle kendi adını hatırlamadığından kendisine "*kel kafalılar*" anlamına gelen Mu-ku-lü isminin verildiği hikâye edilmektedir.

420 senesi Juan-juan'ların zirveye çıktığı yıldır. Kuzeydeki ve batıdaki boyları egemenliği altına alan Juan-juan'lar, Büyük Bozkırı elde etmişlerse de sıkıntılar asla eksilmedi. En büyük düşmanları T'o-pa/Wei'ler idi. Juan-Juan Hanı Ta-t'an/Datan (419-429), rakibi T'o-pa/Wei Tabgaç'ların gücünü kırmak için elinden geleni yapıyordu. 424 te altmış bin kişilik bir ordu ile Çin'e saldırdı ve imparatorluk sarayını yağmaladı. T'o-pa'ların karşı saldırılarının göze alamadığından geri çekilmek zorunda kaldı. Öte yandan bozkıra çok sayıda T'o-pa seferi yapıldı. 429 da T'o-pa'lar Juan-juan'ara ağır bir darbe indirdiler. Bu zor zamanda Juan-juan kağanı Ta-t'an öldü. Juan-juan'lar durumu kurtarmaya çalıştılar.

434 te Baktria'daki Kidara Hunlarına saldırdılar. Bu sefer, kuşkusuz Eftalit'lerin doğuşunu haber veriyordu. T'o-pa/Wei'lerle Juan Juan'lar arasındaki savaş (436) yeniden başladı. T'o-pa/Wei'ler bozkıra çekilen Juan-Juan'ları dağlara sürdüler. Tukeyjen'in oğlu ve halefi Yuyçen (464-485) 470 te yenilerek 475 te bir barış anlaşması yaptı. Juan-Juan'larda iç çekişmeler baş gösterdi. Juan-Juan'lar, Eftalit'lerle barış anlaşması yaptılar. Öte yandan bu ittifak, Eftalit'lerle T'o-pa/Wei İmparatorluğu arasında dostluğa gölge düşürdü. Çünkü 516-520 ve 526 da Eftalit'ler, Liang İmparatorluğuna elçi göndererek T'o-pa/Wei'lere karşı bir koalisyon oluşturmaya çalıştılar.

Yeni Juan-Juan hükümdarı Toulun (485-492) yönetimindeki Tieh-le'ler ayaklanıp kuzeye ve batıya göç ettiler. Halkını yenemeyen Toulun, itilip kakılarak öldürüldü. Sadece Ch'o-nu (508-520), bu önemli boy birliğini 516 da geçici olarak denetimine alabildi. Ancak dört yıl sonra A-fu-chi-lo topraklarını istila ederek onu yenmişti. Ch'ou-nu, kendisi yerine tahta kardeşi A-na-kuei'yi geçiren annesi ve saray erkânı tarafından öldürüldü. A-na-kuei (520-552) iç tehditlere maruz kalınca, kendini Wei'lerin bağımlısı ilan etti ve onlardan yardım istedi. 530 da Wei'ler Doğu ve Batı olarak birbirlerine düşman iki devlete ayrıldılar.

d.Eftalit/Akhunlar: Mirkhond (1433-1498) onlardan Heyatıla/Hayathelit olarak bahsetmekte, Çinliler Ye-tai/Ye-ta, Bizanslılar Beyaz Hun/Akhun adlandırmasında bulunmuşlardı. V. yüzyılın başlarında Juan-juan/Cücen ve Apar/Avar aşiretine bağlı bir kabile idiler. Aynı yüzyılın ikinci çeyreğinde güçlerini batıya doğru yayan Akhun'lar büyük bir öneme sahip oldular. Isık-Köl havzası, Çu ve Talas boyları, Amul'a kadar Sir Derya üzerinde devam ederek Balkaş Gölüne kadar İli ırmağı boyunca uzanıyordu. A.Marcellinus'un anlattıklarına göre, bir Doğu Roma şehri olan Amıda (Diyarbakir) kuşatması sırasında Sasani Şahı II.Şapur'un (309-379) müttefikleri arasında Kızıl Hun kralı/hükümdarı Grumbates de bulunuyordu (360). Dört yönün dört renkle adlandırılması geleneğine göre güneydeki Hunlar, *kızıl* olarak tanınmışlardı. Eftalit-Akhun'lar, Sir Derya, Maveraünnehir, Belh, Herat vb. bölgelerde iki yüz yıldan fazla hüküm sürdüler (360-565).

e.Tibetliler: Tibetlilerin devletleri kendi aralarında iki gruba ayrılmaktadır: Bir tanesi Ti (Di) grubudur ki Çin'in batısında çoğunluk teşkil ediyorlardı. Ti'ler, m.ö.III-II yüzyıllarda Yüehchihlerin ardılarıyla karışmış olan Tibetlilerdi. Ti'lerin büyük ayaklanması 296 da başladı ve şeflerinden birini imparator yaptılar. Tibetlilerin diğer grubu Ch'ianglar (Çyang) Kuzey Tibet'liler yahut Tangut'lardı; özellikle Türk-Moğol unsurlarıyla karışmış olan Tibet'lilerdi. Ch'iang'lar T'i'lerle beraber isyan ettiler ve 312 de ayrı bir siyaset izlediler. Tibet Devleti Hun ve Hsien-pi devletlerinden farklı kurulmuştu. Hun ve Hsien-pi boyları, yüzlerce senelik eski bir kabile teşkilatına sahip idiler. Nitekim Tibet'lilerde hemen hemen kabile teşkilatı da hiç yoktu. Sonraki zamanlarda, harpte bir grubun önemli siması komutan seçilir, fakat savaş biter bitmez yine eski işine dönerdi. O nedenle Tibet'liler, eskiden tarihte hiçbir zaman kuvvetli devletler kuramamışlardı. Tibetli Fu Chien durumu düzeltmeye çalıştı. 351 de kendini İlk Ch'in Sülalesi'nin hükümdarı ilan etti (351-394). 383 te Fu Chieh kalabalık bir ordu ile (tam bir milyonluk ordu ile) güney seferine çıktı. Neticede orduda panik baş gösterdi ve geri dönmek zorunda kaldılar; başarısız oldular. Fakat Çinlilerin bu parçalanmada etkisi yoktu.

Netice itibariyle, altıncı yüzyılın ortalarına doğru Bozkır İmparatorluğu üç muazzam Türk-Moğol egemenliği arasında paylaşılmıştı: Birincisi Juan-juanlar/Cücenler ve Apar'lar olup

Mançurya'dan Turfan ve Balkaş'ın doğu ucuna; Orkun'dan Çin Seddine kadar hakimiyettir. İkincisi Akhun'lardır ki Batı Türkistan, Soğdiana, Doğu İran ve Kabil, Karaşahr'ın kuzeyi Merv, Balkaş ve Afganistan'ın kalbi Pencab'a kadar yayılmışlardı. Bu iki imparatorluk Juan-juan'lar ve Akhunların esas hâkim boyları müttefik idiler. 520 ye doğru Akhun hükümdarı, Juan-juan Kağanı A-na-huai'nin teyzesi ile evlenmişti. Moğolistan'ın efendileri Juan-juan'lar, Akhun'lar üzerinde bazı üstünlükler sağladığı zannedilmekteydi. Üçüncüsü Juan-juan'ların tabileri arasında Türk soyundan Tu-kiyu/T'u-ch'üeh'ler bulunuyordu. Doğu Apar Kağanı A-na-huai ile Batı Apar Kağanı Polomen'i karşı karşıya getiren 520 deki iç savaş yüzünden güçlerinin zayıflamış olmasıdır.¹

2. Gök-Türk Tarihinin Kaynakları:

San Kuo Chih: (221-280) Üç Devlet Kitabı; Shu Han, Wei ve Wu Devletlerinin yıllıkları.

Chin Shu: (265-429) Ch'in Hanedanının resmi tarihleridir.

Sung-shu: (502-556) Liang Hanedanı zamanında hazırlanmıştır.

Wei Shu: (386-550) T'o-pa-Wei Hanedanının resmi yıllıklarıdır.

Pei Ch'i Shu (550-577) Ch'i Hanedanının resmi yıllıklarıdır.

Chou Shu (557-581) Chou Hanedanının resmi yıllıklarıdır.

Sui Shu (589-618) Sui Hanedanının resmi yıllıklarıdır.

Tang Shu (618-906) Tang Hanedanının Resmi Yıllıklarıdır.

Bunlara ilaveten iki önemli ansiklopedi de bulunmaktadır: **TCTC/Tsu-chih Tung-chien**, 294 ciltten ibaret olup 1085 te tamamlanmıştır. M.ö.403-m.s.959 yıllarını kapsayan eser çok önemli bilgileri kapsamaktadır. Diğer ansiklopedik eser **TFYK/Ts'e-fu Yuan-kuei** 1005-1013 yılları arasında yazılmış, 31 asıl ve 1102 ufak bölümden oluşmuştur. Ayrıca Bizans, İran, Ermeni-Süryani, Kilise Tarihleri ve İslam Tarihleri de bulunmaktadır².

3.Göktürk Kağanlığı'nın Başlangıcında Orta Asya'da Türk Kavimleri: Gök-Türkler belli yerleşim merkezleri bulunan, aynı zamanda göçebe hayatını özümseyen, boylardan ve budunlardan oluşan büyük ve güçlü bir devlet idiler. Bu boyların ve budunların bazılarının yaşantıları izlenebilmekteydi. Gök-Türk Orhun kitabelerinde budun statüsünü çağrıştıran bazı topluluklar/kavimler şunlardı:

a.Aslar: Batı Sayan-Altay bölgesinde yaşıyorlardı. Türgiş'ler tarafından atanan bir *ilteber*, bir de *tutukları* yani askeri vali tarafından yönetiliyorlardı.

b.Basmıllar: Çinliler Pa-si-mi diyorlar, A-shih-na ailesine mensup bir iduk-kut, yani kut sahibi tarafından yönetiliyorlardı. Kitabelerde hanedan mensuplarıyla halk birbirinden ayrılıyordu: "*Basmıl idi kut soyumdan kağan idi...*" Halk, muhtemelen Türklerle karışmış idi. Kaşgarlı

¹ Rene' Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1980, s. 76-80. Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ankara 2002, s.61-64. W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1987, s. 158-175. L.N.Gumilöv, *Eski Türkler*, İstanbul 1999, s. 25-47.

² Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Ankara 1995, s. 2-5.

Mahmut onları, kendi zamanında Türk olmayan, kendi dillerini koruyup, Türkçeyi iyi konuşan halklar arasına koymuştu. Arka Turfan'a Beş-Balık/ Beş Şehir diyorlardı.

c.Bayırku: (Çincesi Pa-ye-ku) Orhun kitabelerinde bahsedilmeyen *Tieh-le/Töles-Tölis* boylarından biri idiler. Yurtları Tola nehrinin kuzeyinde, Uygurların güneyinde idi. Yöneticileri *İrkin/Erkin* unvanını taşıyorlardı.

d.Çikler: Yukarı Yenisey ile Sayan Dağları arasında idiler. Genellikle Azlar ve Kırgızlar ile bir arada bulunurlardı.

e.Ediz ve İzgiller: *Tieh-le/Töles* konfederasyonu ve Uygur birliği üyelerinden olarak Çin kaynaklarında isimleri geçmekte, Azların yakınında bulunmakta idiler.

f.Sir ve Tarduşlar: *Sir*'ler çoğunlukla *Tarduşlar*'a bağlanırlardı. Her ikisi de *Tieh-le/Töles* topluluklarındandır. Bununla birlikte *Sir*'lerin Gök-Türk Kağanlığı ile ilgili güçlü topluluklardan oldukları da söylenmekte fakat gerçekte haklarında hiçbir şey bilinmemektedir. *Sir*'ler muhtemelen Gök-Türklerin kuzeyinde ve Altayların batısında idiler. *Tarduşlar*'ın ise batı veya sağ kanat Gök-Türklerin ismi olduğunu söylerler. *Sir Tarduş* olarak da anılırlardı. Çince'de Hsieh-yen-to'lar 7. Yüzyılın ilk çeyreğinde *Töles* boylarından bir budun (?) idiler. Orhun Nehri ile Altaylar arasında sakin olarak yaşıyorlar, zengin ve cesur oldukları söyleniyordu.

g.Kırgızlar: *Yenisey* bölgesinde bulunan Türk veya Türkleşmiş bir boylar birliği olduğu sanılmaktadır. Kırgız birliğini kağan yönetirdi. *Baykal*'ın batısında, *Yenisey*'in kaynakları bölgesinde yaşıyorlardı. Kırgızların anayurdu burası idi. Gök-Türk kitabelerinde yöneticilerine unvan tahsis edilen halktan biri idiler. *Mete*'nin Kuzey Seferi (Muhtemelen M.Ö.202-201) sırasında *Kê-kun* ve *Chieh-ku*'lar yenilmişler ve Hun Birliğine dahil edilmişlerdi.

ğ.Kurikan: *Üç Kurikan* da denilmekte olup *Tieh-le/Töles* boylarından biridir. Kırgız ve *Otuz Tatarlar*la birlikte kaydedilirler. *Baykal Gölü*nün güneyindeki zambaklarla dolu topraklarında besledikleri atlarla Çin kaynaklarında meşhurdur.

h.Oğuzlar: Merkez Bölge Selenga nehri ile Ötüken havalisinde yaşıyorlar, çok sayıda boylardan oluşuyorlardı. Gök-Türk Kağanlığına karşı isyanlar çıkardı; devleti zafiyete uğrattı. Kitabelerde "***Dokuz Oğuz budunu kendi budunum idi. Yer Gök bulandığı için yağı oldu.***" Sözlere felaketin büyüklüğünü anlatıyordu.

i.Onoklar: On boy demektir. Altayların batısında Seyhun yakınlarına kadar uzanan geniş bölgede yaşıyorlardı. Beş boyları *Tu-lu*'lar ili nehrinin doğusunda, beş boyları *Nu-she-pi*'ler ili nehrinin batısında idiler. On boy halinde Batı Göktürkleri olarak biliniyorlardı. Türgişler ve Karluklar, *Tu-lu*'lardan idiler. Ayrıca bu sahada *Ch'ü-yüe*'ler ve *Ch'u-mi*'ler Göktürk Kağanlığı'nın fetret devrinde *Beş-Balık* bölgesine çekilmişler, *Sha-to* adını almışlardı.

j.Töles/Tölis Budun: Uygurların ataları Hun çağında *Tieh-le*, Tabgaçlar zamanında (386-534) yüksek tekerlekli arabalar kullandıklarından dolayı Kao-ch'e, Göktürk çağında *Töles* adını taşıyorlardı. *Sui Shu*'ya göre, *Sui Hanedanı* zamanında (581-618) zamanında elli kadar boyları vardı. *Baykal Gölü*'nün kuzeyinden Semerkant'a ve Hazar'ın doğusuna kadar yayılmışlardı.

Türklerin doğusunda *Kitan*, *Tatabı*, *Dokuz Tatar*, *Otuz Tatar* vb. Moğol soylu kabileler doğuda *Kerulen* ve *Onon* bölgesinde yaşıyorlardı.

4.Göktürk Adı ve Anlamı: Asya Hunları Türk Tarihini başlatmışlar, devlet teşkilatını kurmuşlar, başta töremiz olmak üzere Türk kamu hukukunu düzenli hale getirmişlerdi. Onları izleyen iki büyük Hun Devleti farklı coğrafi mekânlarda fakat yaklaşık aynı zamanda kurulmuşlardı. Bunlardan ilki Altaylardan İli vadisine, oradan Maveraünnehir ve Baktria/Belh bölgesine kadar uzanmışlar, iki asrı geçen *Eftalit-Akhun* devletini kurmuşlardı (358-565). Onlarla aynı zamanda fakat farklı mekânda kurulan Avrupa Hunları, çok geniş fakat kısa ömürlü olmuşlardı (375-470). Onları izleyen Gök-Türklere gelince:

a.Türk adını ilk defa devlet adı olarak kullandılar, büyük bir millete isim verme onurunu kazandılar.

b.Türk soylu bütün boyları tek bayrak altında topladılar. Orta Asya, Türkistan, Maveraünnehir, İran, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkan Türkleri Göktürkler sayesinde Türk oldular.

c.Türk yazısını kullandılar. Yazı, medeniyet demektir; milli birliği sağlar. Gök-Türkler bu alfabe ile ilk defa kendilerine ait kayıtlar bıraktılar.

d.R (Ogur) Türkçesi dışında bütün Türk lehçe ve ağızları Gök-Türk damgası taşır.

Orhun Abidelerinde Bilge Kağan *Türük Budun* yani *Türk Milleti'*nden söz etmekte, adeta halkına milli bir kimlik vermekte idi. 1896 da Orhun abidelerindeki yazının çözümlenmesinden sonra *Türük Budun'*dan daha çok sayıda sözcük kullanılır oldu. Söz konusu kitabe metninde tam *seksen altı* yerde *Türük Budun* geçmektedir. Sadece *iki* yerde *Gök-Türk* sözü/adı vardır ki *Türük Budun'*dan çok az sayıda, sadece iki yerde³ kullanılmıştır. Aklın ve mantığın gereği *Türük Budun* geçtiği halde W.Bang *Gök-Türk* adını tercih etmiş, eserlerinde de bu ismi kullanmıştı.

³ Kültigin, Doğu Cephesi 3: "... pek teşkilatsız *Kök Türk* öylece oturuyormuş." Bilge Kağan Abidesi, Doğu Cephesi 4: "... pek teşkilatsız *Kök Türk'*ü düzene sokarak öylece oturuyormuş." (Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 216, 50. Baskı.)

II. Hafta

5.Gök-Türklerin Kurttan Türeme Efsaneleri: Kamus-ı Türki'ye göre efsane, masal ve asılsız hikâye; hurafelerden ibarettir. Efsanelerde gerçeklik payı yok denilecek kadar azdır; hatta hiç yoktur. Mit, gerçekte doğru olmayan bir hikâye ve unsur vurgusu barındırır. Efsaneler gibi mitlerde de gerçeklik payı aranmaz, aranmamalıdır. Aksi takdirde özelliği, niteliği ortadan kalkmış olur. Kurttan türeme efsanesi de bir mittir; mitoloji ise evrenin ve insanın oluşumuna yönelik düşünceler ortaya koyar. Destanlar ise milletleri derinden etkileyen, tarihi ve sosyal olayları anlatan, çoğu zaman manzum anlatılan edebi eserlerdir. Kısaca söylemek gerekirse kurttan türeme bir efsanedir, Oğuz Kağan ise bir destandır, destan kahramanıdır. Efsane ve destanlar bir milletin tarihsel derinliğini gösterdiği gibi medeni olup olmadığının da tanımını yapar. Türklerin hem efsaneleri hem de destanları bulunmaktadır.

“Chou Sülalesinin (557-581)resmi tarihinin 50. Bölümünde devlet efsanesi yer almakta idi. 552 de Gök-Türk devletinin kuruluşu sırasında, Çin'in kuzeyini elinde tutan büyük bir otorite yoktu. Çin'in kuzeyinde yayılmış olan dört küçük devlet, birbirleri ile mücadele edip duruyorlardı. Gök-Türk Devleti kurulunca, ortaya çıkan bu yeni kuvvet, onlar için paylaşılamaz bir destek haline geldi. Çin kaynaklarının da dediği gibi bu dört devletten her biri, diğerine karşı Gök-Türklerin desteğini bulmak için, hazinelerini boşaltmaya ve Türkleri iltifat yağmuruna tutmağa başladılar. Bunun sonucu olarak, her devletin sarayında ve şehirlerinde bir Türk modası alıp yürüdü. Herkes Türkler gibi giyinmeğe, Türkler gibi yaşayıp Türk müziği dinlemeye kendi içlerinde bir meyil duymağa başladı. Çinliler de Türkler hakkında eski kötü inançlarını silip, gerçek ve doğru bilgiler edinmeye çalıştılar.” Göktürklerle ilgili, aşağı yukarı anlamları aynı iki efsane, iki sülalenin yıllıklarında yer almakta idi. Buna göre:

a.Gök-Türklerin Birinci Kurttan Türeme Efsanesi: Chou-shu'da 1+1=2; Sui-shu'da 1 olmak üzere üç efsane yer almaktadır. Chou-shu'daki birinci efsane ile Sui-shu'daki efsane, devlet efsanesi/mitoloji; Chou-shu'daki ikinci efsane ise halk efsanesi/ mitolojisidir. Dolayısıyla halkın devletten beklentilerine ait unsurlar ikinci efsaneye daha fazla girmiş bulunmaktadır. Gök-Türklerin menşei ile birinci efsane kısaca şöyledir: *“Gök-Türklerin ataları Hun soyundan gelirler. Kendileri Aşına adlı bir aileden türemişlerdir. Sonradan çoğalarak, ayrı oymaklar halinde yaşamağa başladılar. Lin adını taşıyan bir kavim tarafından soyca yok edildiler. Geride küçük yaşta bir çocuk kalmıştı. Çocuğun çok küçük olduğunu görünce onu öldürmeye kıyamamışlar, ayaklarını keserek bir bataklığa bırakmışlardı. Daha sonra çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve çocuğa et vererek onu besledi. Dişi kurt da çocuktan gebe kaldı. Lin ülkesinin kıralı çocuğun hala yaşadığını duydu ve onun öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Gelen askerler, kurtla çocuğu yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt ilahi bir güçle, Kao-ch'ang (Turfan) ülkesinde bir dağa gitti. Dağda derin bir mağara, mağaranın içinde iki yüz li genişliğinde bir ova ve otlaklar vardı. Etrafı dik dağlarla çevrili idi. Kurt kaçarak mağaranın içine girdi ve orada on çocuk doğurdu. Zamanla çocuklar büyüdüler; dışarıdan getirdikleri kızlarla evlendiler. Her birinden bir soy türedi. A-shih-na ailesi on boydan biri idi. Yüz aile haline geldiler; birkaç nesil geçtikten sonra mağaradan çıktılar, Juan-juanlara tabi oldular. Bundan sonra Juan-juan devletinin demircileri oldular.”*

b.Gök-Türklerin İkinci Kurttan Türeme Efsanesi: Sui Hanedanının tarihinde efsanenin değişik biçimi anlatılmakta idi. Nitekim bu sülale zamanında Çin, Türkleri iyiden iyiye öğrenebilmiş,

bundan dolayı bu sülalenin tarihinde geçen efsaneler ayrı bir değer taşımaktadır. Efsaneye göre, Gök-Türklerin ilk ataları Hsi-hai, yani Batı Denizi'nin kıyısında oturuyorlardı. Lin adlı bir kavim tarafından hepsi birden yok edildiler. Yalnızca bir çocuğa acıdılar, onu öldürmeye kıyamadılar. Onun kollarını bacaklarını keserek bir bataklığa attılar. Bu sırada bir dişi kurt peyda oldu, çocuğu besledi. Çocuk da dişi kurttan gebe kaldı. Lin Kırallı çocuğun hala hayatta bulunduğunu duyunca adamlarını gönderdi, çocuğu ve kurdu öldürmelerini emretti. Askerler kurdu öldürmeye gelince, onları bulamadılar; kurt ilahi bir güçle Batı Denizi'nden Kao-Ch'ang (Turfan) ülkesine uçtu. Çocuk, orada kurtla birlikte bir mağaraya girdi. Mağaranın büyüklüğü iki yüz li idi. Kurt orada on çocuk doğurdu. Aşına ailesi bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu.

c.Gök-Türklerin Üçüncü Kurttan Türeme Efsanesi: Chou-shu'daki ve Sui Shu'daki efsaneler, her ikisi de Devlet Efsanesi yahut mitolojisi idiler. Chou-shu'daki ikinci efsane, Gök-Türklerin resmen kabul ettikleri bir devlet mitolojisi gibi görünüyordu. Bu ikinci efsaneye göre ise, din inanışları ile halk hikâyeleri daha fazla etki etmiş gibidir: *"Gök-Türklerin ataları Hunların kuzeyinde Sou ülkesinden çıkmışlardı. Reisleri A-pang-pu adını taşıyordu. Onun on yedi kardeşi vardı. Büyük kardeşlerden birinin adı da İ-ci Ni-su-tu idi. Bu çocuk kurttan doğmuştu. Bütün bu kardeşler düşmanları tarafından yok edildi. Olağanüstü kuvvetlere sahip olan İ-chi Ni-su-tu, yağmurun yağmasına, rüzgârın esmesine emirler verebiliyordu. Onun biri yaz, diğeri kış tanrılarında olmak üzere iki eşi vardı. Bu iki kadından biri dört çocuk doğurdu. Çocuklardan biri leylek oldu. İkincisi A-fu ile Kem arasına oturdu. Üçüncüsü Çu-cin suyuna yerleşti. Dördüncü çocuk Chien-su ve Şin dağlarında oturuyordu. Dördüncü ve kardeşlerden en büyük olanı A-pang-pu yurduna gitti. Oymakları soğuktan ıstırap çekiyordu. Büyük çocuk ateşi buldu ve onları ısıttı; diğer üç kardeş birleşerek büyük kardeşi başkan seçtiler. Büyük kardeş başkan olunca ona Türk adını verdiler. Türkün özel adı Na Tu-liu'nun on eşi vardı. Erkek çocukların hepsi soyadlarını annelerinin isminden almışlardı. A-shih-na ailesi Türk'ün küçük karısının soyundan geliyordu. İçlerinden birini başkan seçmek istediler. Bir ağacın altına geldiler; ağaca doğru en çok kim yükseğe sıçrayabilirse başkan olacaktı. Aşına'nın oğlu en yükseğe sıçradı; hapsi onu başkan yaptı. A-sih-na'nın oğlu başkan olunca A Hsien Şad unvanını aldı. Ondan sonra Tümen Kağan gelmiştir."*

6. Kuruluşundan Önce Gök-Türkler (534-552): Gök-Türkler beşinci yüzyılın ortalarında Altaylarda ortaya çıkmışlar, demircilikle uğraşmışlar ve ünlenmişler; en iyi silahları yapmışlardı. Bu çağda proto-Moğol Juan-juan'lara tabi olmuşlardı. Bilinen ilk reisleri A-hien-she yani şad unvanını taşıyordu. Zamanla unvanları yükseldi, Tu-wu, *yabgu* unvanını aldı. Bumın tahta geçince en büyük unvan olan *kağanı* seçti. Bu unvan en yüksek ve devletleşme ile eş anlamlı idi. Hunlardaki *shan-yü* unvanının dengi görünmekle birlikte Göktürkler *kağan* unvanını tercih etmişlerdi. Bu unvan yani kağan, Hunlar zamanında da mevcuttu; bir bölgenin ikinci dereceden yöneticilerine bu unvan veriliyordu. Asya Hun devletinin 216 da yıkılmasından sonra Çinliler '*shan-yü*'⁴ unvanını sona erdirdikleri gibi başka kavimlerin de bu unvanı kullanmalarına izin vermediler. Bununla birlikte Kuzey Hun topraklarına hâkim olan Hsien-pi ve onları izleyen Juan-

⁴ Çinlilerin shan-yü/ce'ng-i unvanının ortadan kaldırılmadığı fakat bu unvanı kullanmağa izin vermedikleri; Zengililerin dahi bu ismi korudukları var sayılmakta idi.

juanlar her ikisi de kağan unvanını kullandılar⁵. Juan-juanların yıkılışından sonra Kağan unvanını Göktürkler ve onları izleyen Türk devletleri uzun zaman ve geniş coğrafyada kullanmış oldular.

a.Gök-Türkler:439 da T'o-pa'lar bir Hsiung-nu devleti olan *Kuzey Liang* devletini yok ettikten sonra *A-shih-na* adında bir boy, reislerinin yönetiminde beş yüz kadar aile Juan-juanlar'a kaçtılar/katıldılar. A-shih-na ve diğerleri Kao-ch'ang'a (439), oradan güney Altaylara gittiler (460). Bu boy, kaynağı itibariyle Hsiung-nu'lardan gelmekte idi. Çince *T'u-chüeh*, yani *Türkler* adını taşıyan halkın özünü oluşturuyordu. Başlangıcında bu kabile önemli bir rol oynamakta idi. Fakat bu sırada T'u-chüeh yani Türkler beklenmeden ortaya çıkmış oldular⁶. Altaylara yerleşerek demircilikle uğraşmaya başlamışlardı. A-shih-na ailesi Altaylara gelmeden önce göçebe miydi? Madencilikteki ustalığı nasıl edindiler? Sui-shu'nun yorumuna göre, Türk adı miğfer anlamına gelir ve Altay'ın bir miğfere benzemesi "*sebebiyle onlar kendilerini bu isimle adlandırmışlardı.*"⁷

b.Bumın Kağan (552): Doğu ve Batı Wei'leri Çin'in kuzeyinde biri doğuda, diğeri batıda iki imparatorluk kurmuşlardı. A-na-huai Kağan önce Doğu Wei'lerinin aleyhine döndü (537). Sınırlarını yakıp yıktı; Batı Wei İmparatoru Wen-ti'nin kızlarından biri ile evlendi ve onu imparatoriçe ilan etti (538). Gök-Türkler, 534 te ilk ilişkilerini T'o-pa'larla kurdular; 542 de *Hoang-ho* dirseğinde göründüler; "*545 te T'o-pa/Wei hükümdarından elçi gelmiş, devletimiz bundan gurur duyar.*" diyorlardı. Bumın Kağan (Çince T'u-men k'o-han) 546 da Juan-juan'lara karşı Tieh-le/Töles isyanını bastırdı. Bumın'a gönderilen ilk Çin elçisinin bir Soğd'lu olması da tesadüfi değildi. Soğd'lular, Doğu ve Batı hükümdar saraylarında bulunmuşlar ve önemli siyasi, kültürel ve ekonomik roller oynamışlardı. 546 da Töles isyanı baş gösterdi. Orta Asya'da Türk çağının başlayacağı seziliyordu.

Gök-Türkler, uzun zamandan beri Altaylarda oturuyorlardı. Juan-juan kağanlarının hizmetinde demircilikle uğraşiyor ve Juan-juan hanlarına tabi/bağlı bulunuyorlardı. Çinlilerce Tu-men denilen Bumın, tebasından oluşan bir müfreze ile A-na-huai'nin ordusunda hizmet ediyordu. Jua-juan hanına karşı ayaklanmış olan Uygurların atalarını, yani Tieh-le/Töles boylarını yenmişti. Gördüğü bu hizmetten dolayı A-na-huai'nin kendisine kızlarından birini vereceğini umuyordu. Bunun için elçisini Juan-juan hükümdarına gönderdi. Fakat A-na-huai Kağan "*Nasıl olur? Demirhanelerimde çalışan esirlerimden biri kızıma talip olmak cesaretini nasıl gösteriyor.*" dedi. Fakat bu istek o kadar büyük gururla reddedildi ki Tü-mên hemen silaha sarıldı. Batı Wei hükümdarından kızını istedi. Batı Wei hükümdarı zorluk çıkarmadı; *Ch'ang-lo* adındaki bir kızını Bumın/Tu-men'e verdi. A-na-huai Kağana saldırarak onu yenilgiye uğrattı. Juan-juan hanı kederinden intihar etti (552). Tu-men, Kağan unvanını aldı. Kendi adını *İl-han* koydu; eşine hatun adını koydu. Aile mensuplarına, prenseslere, çocuklarına ve kardeşlerine unvanlar verdi. Boy beylerine de *she* yani şad lakabı verildi. Bir takım kumandanlar ve nazırlar atayarak her birine ayrı ayrı isimler konuldu. En öndekilerin sayıları 28 e yaklaşıyordu. *Bumın/İl-Han* sarayını *İrtiş* nehrinin çıktığı yere doğru *Tukin* dağında yaptırdı. Bir çadır altında

⁵ Kurakichi Shiratori, Kağan Unvanının Menşei, *Bellesten*, IX/36 (1945), s.497-504 unvanlı makalesinde bu unvanın ilk defa Juan Juanlar tarafından kullanıldığını yazmaktadır.

⁶ W.Eberhard, Çin Tarihi, Ankara 1987, s. 172.

⁷ Golden, Giriş, 97.

bulunan tahtı sürekli doğuya bakıyordu. Çadırın büyük giriş yeri önünde bir bayrak vardı. Bayrağın ucu bir kurt başı ile son buluyordu. Bumın Kağan, kurduğu imparatorluğunu haşmetini göremeden, Ötüken’de kutlu sancağın altında öldü (552).

c.Mukan Kağan (553-572): Bumın Kağan’ın yerine geçen İ-hsi-chi unvanlı oğlu *Ko-lo*, 553 yılı mayısında Batı Wei’lerine elçisiyle hediye olarak elli bin baş at gönderdi. Uzun süre yaşamadı, 553 te öldü. Ko-lo Kağan, ölmeden oğlu Şe-tu’nun yerine kardeşi Mukan’ı vasiyet etmişti. Bu itibarla *Mukan Kağan* tahta geçti (553-572). Kağan olduktan sonra Juan-juan’ları ezme politikasını sürdürdü. A-na-huai Kağan’ın adamlarını bozguna uğrattı; kaçanlar Ch’i devletine sığındılar. Mukan, Juan-juan’ların peşini bırakmıyordu. 553 te Juan-juan’lara diğer bir saldırı daha yapıldı fakat bu daha çok bir temizlik harekâtı niteliğinde idi. Gücü sayesinde Çin sınırlarının berisinde bütün devletleri kendine tabi kıldı. Bu fetihler Eftalit’lerin yanı sıra Kitan ve Kırgızları da kapsıyordu. O, şahsiyeti hakkında Çin kaynaklarında en çok bilgi verilen Türk hükümdarıydı. Bu bilgilere nazaran zeki, bilgili ve sert yaratılış sahibi olduğu icraatından anlaşılıyordu. Olağanüstü cesurdu, askeri taktikleri iyi bildiği gibi ordusunu da iyi kumanda ediyordu. O, Chou’lara ve Ch’i’lere üstünlüğünü kabul ettirmişti. Orta Asya’yı tamamen kaplayan Gök-Türk Devleti, doğuda Kore’den batıda Karadeniz’e kadar uzanıyordu.

Bu sırada amcası İstemi (552-576) batı bozkırlarında fetihlere başlamıştı. Bu fetihler, muhtemelen Gök-Türk ticari çıkarları ile ilişkiliydi. Doğuda Mukan Kağan heybetli kişiliği, etkili sözleri ve cam gibi parıldayan mavi gözleri ile dikkati çekiyordu. Juan-juan’lar yenilmişler, hanedan ile işbirlikçileri doğuya ve batıya kaçmışlardı. 555 te Mukan Kağan, Çin’e sığınan Juan-juan mültecilerini istedi. Chou’lar (557-581) Mukan’ın isteğine karşı koyamadılar ve onları teslim etmek zorunda kaldılar. Gök-Türkler beş bin kadar işbirlikçiyi ele geçirir geçirmez orada öldürdüler. Juan-juan’lardan daha çok Apar/Avarlar, Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa’ya doğru ilerlediler; canlarını zor kurtarabildiler. Mukan Kağan 564 te Ch’i Hanedanının (550-577) merkezi Ch’in-yang’ı kuşattı ve onlara karşı baskı kurdu. 568 de kızı Aşina’yı Chou imparatoru ile evlendirdi. Böylece her iki hanedanı, yani Ch’i ve Chou’ları kendine bağlamış bulunuyordu. 572 de ölünce tahta kardeşi T’a-po geçti (572-581).

7.İstemi Kağan ve Batı Siyasetinin Esasları (552-576): Bumın, tahta geçtiği zaman yabgu olduğu halde kardeşi *İstemi’yi* (Çince *She-tie-mi*) batıya *kağan* unvanıyla atadı. Bu husus Orhun Abidelerinde de açıkça görülmektedir: ”*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş...*”(Kültigin, Doğu Cephesi, str. 1) Gök-Türklerin batı siyasetini düzenleyip yürüten o idi. Bu siyasetin başlıca unsurları Eftalitler, Sasaniler ve Bizanslılar idi:

1. Eftalitlere karşı Sasanilerle işbirliği/ ittifak,
2. Sasanilere karşı Bizanslılarla işbirliği/ ittifak,
3. Sasanilere ve Bizans’a karşı savaş.

a.Gök-Türk-Sasani İttifakı: Gök-Türkler Akhun-Eftalit’lere karşı Sasani İran ile ittifak yaptılar. Akhun-Eftalitler, Orta Asya’nın önemli bir bölümünü, ticari bakımdan büyük alanlarını ellerinde tutuyorlardı. Batı Gök-Türklerinin yöneticisi İstemi, kızını Sasani hükümdarı I.Hüsrev Anuşirvan (531-579) ile evlendirdi; bu evlilikten Türk-zade/Türk’ten olma unvanlı IV. Hürmüz

doğdu; babasının ölümünden sonra tahta geçti (579-590). Bunu müteakip aralarında bir ittifak yapıldı. Gök-Türkler ve Sasaniler, birlikte Eftalit'leri ezmeyi ve Ceyhun'un kuzeyini almak üzere topraklarını bölüşmeyi başardılar. Akhun-Eftalit toprakları Ceyhun (Amuderya) ile sınır olmak üzere müttelikler arasında paylaşıldı. Bir anlatıma göre Maverünnehir, Fergana'nın bir kısmı, Batı Türkistan'ın güneyi, Kaşgar, Hotan vb. Göktürklerle katıldı; İç Asya kervan yolu tekrar Türklerin eline geçmiş oldu. Diğer bir anlatıma göre *İstemi Kağan*, Fergana'nın bir kısmı ile *Soğdiya'yı* (*Taşkent, Semerkant, Buhara* vb.) *Demir Kapı'ya* kadarki yerleri topraklarına kattı.

Orhun Abidelerine göre, Gök-Türkler doğuda Kadırgan Ormanına, batıda Demir Kapıya kadar kondu; bir başka deyişle Gök-Türk halkını yerleştirmiş/iskân etmişti (Bilge Kağan, Doğu Yüzü, str 3-4; Kültigin Doğu Yüzü, str. 2-3.). Bununla birlikte "*Ötüken (ormanı?)yiş, il/yurt tutulacak yer imiş; Ötüken'den daha iyisi hiç yokmuş.*" Söz konusu Demir Kapı, Buhara'dan Nahşap, Semerkant'tan Keş/Şehr-i Sebz'den Belh'e giden yol üzerinde önemli bir geçiş yeriydi. Bir söylentiye göre burada kayalar demir renginde olduğundan, bir başka anlatıma göre ise geçiş yolunun dar ve uzunluğundan dolayı burada demirden kapılar yapılmış; o zamanki şartlara göre bir de alarm (!) tesisatı da kurulmuştu. Eşkiya, soyguncu, yol kesen vb. geçmek istediklerinde görevliler çingirakları çalmakta, haydutlar püskürtülmekte idi. Geçişle ilgili söylentilerin doğruluğu bilinmemektedir. Diğer taraftan gerçekte Demir Kapı'nın 12-20 metre genişliğinde, üç km. uzunluğunda, önemli bir geçiş yeri olduğu da tahmin edilmektedir.

Anuşirvan ise *Baktria'yı* ele geçirdi ve bu ülke 565-568 yılları arasında Sasani İmparatorluğuna katıldı. Bu durum uzun sürmedi; Gök-Türkler *Belh* ve *Kunduz'u* yani *Baktria* bölgesini tekrar ele geçirmekte geç kalmadılar. Nitekim Türk ve Sasani siyasetleri değiştiği ve zamanla düşmanlığa sebep verdiği için, bu kısa ömürlü bir ittifak olmuştu. Bu savaşta Gök-Türkler çok büyük gayret gösterirlerken Anuşirvan hiçbir şey yapmadan aslan payını almıştı.

Çin'den batıya giden ipek yolu Sasanilerin eline geçmiş bulunuyordu. Bununla birlikte Sasaniler durumdan memnun değillerdi. Üstelik batıya giden ticaret yollarını da engelliyorlardı. İstemi Kağan, ipek ticaretinin engellenmemesi için İran'a hediyelerle birlikte, içlerinde Soğdlu ipek taciri Maniakh'ın da bulunduğu elçiler de yolladı. Anuşirvan, İstemi'nin hediyelerini gözleri önünde yaktırdı. İran'ın ipeğe ihtiyacı bulunmadığını göstermek istedi. İstemi'nin görevlendirdiği elçilerini zehirletti; İran'ın havasının çok ağır geldiğini, bu yüzden dayanamayıp öldüklerini iddia etti. Tekrar elçi gönderilmemesini istedi, aksi takdirde sonlarının diğerleri gibi olacağını belirtti. Esasen Sasani Şahı Anuşirvan, tehlikenin büyüklüğü karşısında korkuya kapılmıştı. Nitekim Akhun'lar gibi ikinci sınıf bir devletle komşuluk yapmak yerine, Gök-Türkler gibi bir dünya devleti ile sınırdaş olmak aklın alacağı işlerden değildi. Doğuda Kadırgan Dizisinden, batıda Ceyhun'a kadar bütün Orta Asya'yı kaplayan Gök-Türk Kağanlığının heybetli gölgesi, şimdi Sasani Şahlığının üzerine düşmüştü.

b.Soğdlu İpek Taciri Maniakh'ın Bizans Elçiliği(568): İranlıların yanında başarı gösterememiş olan Maniakh, söz konusu ticaret işi için durumu Büyük Han'a bildirmiş, göndereceği elçilere kılavuzluk önerisinde bulunmuştu. Büyük Han'dan aldığı buyruk üzerine adamlarıyla birlikte yola çıktı. Dağlara, ovalara, bataklıklara rastladı; Gemiyle Kırimdan İstanbul'a geldi. İmparator II.Justinus (565-578) Gök-Türk elçisini memnuniyetle kabul ederek Türklerin gücü hakkında sorular sordu. Avarların Orta Asya'da daha çok kalıp kalmadıklarını anlamak istedi. Türklerle

bir anlaşma yapması için imparatora rica ettiler. Türklerin Bizans'la yaptıkları ilk anlaşma da bu oldu.

İmparator, Türkleri geri götürmeğe hazırlanmak üzere doğu illeri genel valisi Zemakhos'a emir verdi ve Göktürk Kağanının yanına onu elçi olarak gönderdi. Bizans elçisinin yanında çok kişi bulunduğu halde, İstanbul'dan hareketle uzun bir yolculuktan sonra Soğdiana'ya varmış oldular. Yolda Bizans elçisinin önüne demir attılar; Zemarkhos bunların *demir çıkmaz diye demir çıktığını* anlatmak istediklerini zannetti. Başka bir grup Türkler de heyeti bir ateşten geçirdiler. Türkler bazı şeyler söylediler. Çalgılar çalarak tütsüler yaktılar. Zemarkhos'u bir ateşin çevresinde dolaştırdılar. Böylece bütün felaketlerden kendilerini uzaklaştırdıklarını düşünüyorlardı. Bu merasimi de tamamlandıktan sonra Bizans elçisi yoluna devam etti. Hakanın, yani en büyük hanın oturduğu dağa varıldı. Buna *Eş-Tağ/Ek-Tağ* yani *Altın Dağ* deniliyordu. Bu dağ Altay Dağı'dır. İrtiş nehrinin kaynaklarına doğru bir yerde, Büyük Han orada bir vadide bulunuyordu. Zemarkhos, çadırında bir iskemle üzerinde kağanı oturur vaziyette buldu. *"Ey Romalıları sevenler! Büyük İmparatorumuz size birçok mutluluklar temennisinde bulunmaktadır. Düşmanlarınızın tümüne Allah'ın izniyle galip geleceksiniz. Sizin hakkınızda Cenab-ı haktan dileklerimiz dostanedir. Türkleri ve onlara tabi kavimleri dostlarımız sayıyoruz..."*

Bizans heyetine her defasında sırasıyla ayrı ayrı otağlarda ziyafetler verilmiş, görüşmeler, konuşmalar yapılmıştı. Buna göre ilk günden itibaren denilebilir ki; *a.Kabul Otağı, b.Ziyafet Otağı, c.Müzakere Otağı* hazırlanmıştı. Kabul Otağı'nda, o gün değişik renkte ipek halılarla süslü bir çadırda kendilerine üstün ikramlarda bulunuldu. Romalıları bu memlekette üzüm yetişmediğine dikkat etmişlerdi. Türklerin içtikleri kıymız denilen çok içildiğinde insanı sarhoş eden bir içki de içildi. Ertesi günü Romalıları başka bir çadıra götürüldüler. Çadır türlü türlü altın kaplar, ipek seccadelerle süslü idi. Halıların üzerinde gayet güzel resimler vardı. Kağan altın bir taht üzerinde oturuyordu. Oradan elçileri, yaldızlı sütunlarla süslü bir çadıra geçirdiler. Burada altından dört tavus kuşu üzerine de altın bir yatak vardı. Bu çadırın yanında başka çadırlar da görülüyordu. Bunlar altın kaplar, kıymetli eşyalar, gümüşten yapılmış hayvan şekil ve resimleriyle dolu idi. Güzellikleri Romalılarda görülen bu gibi eşyanın güzelliğinden hiç aşığı kalır tarafı yoktu.

Maniakh başkanlığında Gök-Türk elçilik heyeti Aral, Hazar, Kafkaslar ve Karadeniz kuzeyinden Kırım'a ulaşmıştı. Çetelerin saldırılarından korunmak oldukça zor, bazen imkânsız görünüyordu. Kırımdan deniz yoluyla İstanbul'a vardılar. Bir süre İstanbul'da kaldılar. Bunu mukabil Bizans elçilik heyeti 568 yazında aynı yoldan, İstanbul'dan Orta Asya'ya dönmekte olan Gök-Türk elçileriyle birlikte İstemi'nin karargâhı Ek-Tağ'a ulaştılar. Görüşmeler taraflarca tamamlandıktan sonra Bizanslılar Aral, Hazar ve Karadeniz'in kuzeyi yoluyla Kırım'a, oradan deniz yolu ile İstanbul'a döndüler.